

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

„Az én hitem az, hogy az ember jó...”

**Mitopoétika és medialitás
Sánta Ferenc rövidprózájában**

Lajtos Nóra

Témavezető: Dr. Görömbei András

**DEBRECENI EGYETEM
IRODALOMTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA**

Debrecen, 2013

„Az én hitem az, hogy az ember jó...”
Mitopoétika és medialitás Sánta Ferenc rövidprózájában

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
az **Irodalomtudományok** tudományágban

Írta:

Lajtos Nóra

okleveles magyar nyelv és irodalom szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományok Doktori Iskolájának keretében

Témavezető:

† Prof. Dr. Görömbei András, az MTA rendes tagja

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Sánta Ferenc – a móríci hagyományból táplálkozó – életművének vizsgálatát több szempontból is indokoltnak tartom. Hiánypótló kutatás ez már csak a közel negyvenéves viszonylagos recepciós csend miatt is, ami az első és eddig egyetlen monográfia megjelenése óta tart. Vasy Géza 1975-ben publikált Sánta-monográfiájában még egy nyitottnak vélt oeuvre felől közelít a művekhez. Az író 2008-ban bekövetkezett halála után viszont bizonyossá válik, hogy ez a nyitottnak vélt életmű már a hetvenes-nyolcvanas években lezárult, újabb művekkel már aligha fog bővülni. Hogy az író és műveit körbeölelő csendnek maga a szerző passzív alkotói magatartása, esetleg a publikálástól való tartózkodása-e az oka, csak féligazságok. Az életmű „kvázi” konzerválódásáért egy személyben a szerző már csak azért sem okolható, mert ez a szerzőközpontú irodalomelméleti út már jó ideje járhatatlan.

Az értekezés a Sánta-kispróza anyagára koncentrál. Azt kívánja bizonyítani, hogy ezek a szövegek saját hatókörrel rendelkező, mélyrétegű alkotások, amelyek éppúgy képesek a Sánta Ferenc-i etika kimondására, mint a nagyobb recepcióval bíró Sánta-regények. Ennek bizonyítékeként választottam ki öt olyan szöveget (*Tündérvilág, Emberavatás, Kicsik és nagyok, Isten a szekéren, Halálnak halála*) a harminchét darabos novellakorpuszból, amelyeknek behatóbb elemzésével igazolható ez az előbbi megállapítás.

A disszertáció szerkezeti felépítése egyfajta monografikus logikát követve úgy közelít a Sánta-életműhöz, hogy a bevezető után az elméleti keretet igyekszik körvonalazni, majd a gyakorlati műelemzésekre koncentrál. A novellaadaptációkat tárgyaló medialitás-fejezet pedig az író erkölcsi önreprezentációjaként funkcionál.

II. Az alkalmazott módszerek

A fejezetcímekben szereplő fogalmak (rövidpróza, mitopoétika, parabola, trauma, medialitás) kijelölik azokat a fő horizontokat, amelyek az életmű újraolvasására vállalkozó disszertáció módszertani-szerkezeti felépítését meghatározzák. Hangsúlyozandó, hogy a fenti szempontokat nem külső, elméleti hatásmechanizmusok erőltették, hanem maguk a művek ihlették. Az előbbi interpretációs mód egyben képes azt is kiemelni, hogy a Sánta-próza két meghatározó műfaját (a regényt és a novellát) egy közös tematikai kapcsolat is jellemzi, „működteti”.

1. Az elbeszélés/novella/rövidpróza műfajának elméleti kérdéseit többen igyekeztek tisztázni már az elmúlt években. A fentiekben kiemelt műfaji viszonyok jól megférnek egymás mellett, így leginkább csak arra törekedhetett az ez irányú elméleti kutatásom, hogy melyek azok a specifikus változók, amelyek Sánta Ferenc elbeszéléseiben stiláris jegyekké válnak. A disszertáció első, elméleti fejezete tehát a **prózapoétikai hagyományok** vázlatos áttekintésére vállalkozik, a **rövidpróza** külföldi és magyar **elméletíróinak** munkáira támaszkodva.

Az elméleti fejezetben felvetett csoportosítási kísérletek máris műfaji határhelyzeteket teremtenek a Sánta-kisprózán belül. Ennek a jelenségnek az az alapvető magyarázata, hogy ezek a rövidprózai formák történetileg igen képlékenyek, ezért szükségeszerű, hogy az egyes műveket megírásuk kontextusába visszahelyezve értékeljük. Ennek a metodikai eljárásnak kettős hozadéka lehet: egyrészt – szuverén alkotásokként – megmutathatják azokat az egyedi vonásaikat, amelyekre még nem telepedett rá Sánta kötetyszerkesztői-strukturális rendezőelve. Másrészt ezek a prózadarabok egyenként hű lenyomatai lehetnek egy írói pálya alakulástörténetének is, amely Sánta esetében az 1956-os *Téli virágzás* című első kötetének megjelenésétől az utolsó gyűjteményig, az *Isten a szekéren* kiadásáig (1970) datálható. Mivel igen rövidnek tűnik ez az aktív alkotói időszak, ezért joggal vetődhet

föl bennünk a kétely: kimutathatók-e poétikai-világképi változások ennyi idő alatt? Amennyiben igen, úgy milyen íve van ennek a pályának? Disszertációm ezen alfejezete átfogó képet kíván adni Sánta kisprózájának több szempontú – globális olvasatra törekvő – értelmezésével, motivikus újraolvasásával.

Az elméleti bevezetés után öt Sánta-novella különböző interpretációs megközelítése következik. Úgy gondolom, hogy a hagyományos és a modern prózapoétika is bevonható a műelemzésekbe, így például a **mitopoétikus** (*Tündérvilág, Emberavatás*), a **gender/trauma-** (*Kicsik és nagyok*) vagy a **fenomenológiai olvasat** (*Isten a szekéren*) gazdagabbá és szervezettebbé teszik az életmű egészének megértését.

2. A *Tündérvilág* elemzése során azokat a vizuális-akusztikus-metaforikus rétegeket emelem ki, amelyek együttesen képezik a novella interpretációs hálóját, s egyben hangsúlyozzák a mű **mitikus-poétikus mélyrétegeit** is, továbbá felmutatják azt, hogy a szöveg hogyan képes hordozni egyszerre a szépség és a tragikum esztétikai minőségét.

Arról van ugyanis szó, hogy az ablak világába merült anya képzelete teremti meg azt a tündérvilágot, akinek a belső gondolatvilágát a szöveg szinte szcenikus látványossággal tárja az olvasó elé. Az elbeszélői nézőpont fölé emelkedik ez a fajta belső, szuggesztív erejű látomás-monológ. A filmes elbeszélés elemzésekor ez még látványosabban szerephez jut. Ezen a ponton nemcsak a novella rejtett térszerkezete válik ketté, hanem az elbeszélés emlékképeinek konzisztenciája is megtörik. Ezzel a vizuális síkon belül is külön történetté alakul a traumatikus gyászélmény „tündérmeséje”.

3. Az *Emberavatás*ban részben szintén működtethető a *Tündérvilág* mitopoétikai rétegeinek elemzésében már megismert olvasási stratégia. Itt a próbatételekkel teli hazaút során a gyermekből az apaszerepre kész férfi válik, amit egyfajta

határátlépésként érzékelhetünk. A novella főhősének megnyilatkozásai is igen szembeötlően változnak meg az identitáskeresés folyamán. Hogy miként némul el a gyermekszólam, s hol lép be a férfi „hangja” az elbeszélésbe és hol talál rá Ferike önmaga határait: ezekre a kérdésekre igyekszik választ adni a disszertáció harmadik fejezete. Érdekes értelmezési lehetőségnek tartom, hogy az elbeszélte történet egyfajta *beavatási rítus újraírásaként* is olvasható.

4. A világmegismerés végtelen tapasztalati lehetőségéből a *Kicsik és nagyok* már egy másik, társadalmilag determinált szituációba helyezi szereplőit. A novella **gender-olvasata** szerencsésen összeegyeztethető a mű traumaaspektusú megközelítésével. A mű egyedisége abban fogható meg, hogy túlmutat egy társadalmi jelenség szociográfiai hitelességű megjelenítésén. A gyerek szereplőkön keresztül akár még az írói világvélemény is érvényre juthat. A novella szüzséjébe „bújtatott” szimbolikus játékban mind a családi (szociokulturális) komplexusokat rejtő, mind az egyéni (lélektani) vetület megjelenik. A felnőttek utánzása pedig egy olyan különleges szituációt teremt, amelyben ez a leképezett reprodukciós játéktér a mű végére alárendelődik a novella szövegvilágának.

Hogy a térpoétika itt szervesen beilleszthető az interpretációba, azt főképp a novella filmes adaptációjának mikroelemzése bizonyítja.

5. Egy másfajta „minőségű” határhelyzetben találjuk a következő elemzésül választott elbeszélés, az *Isten a szekéren* hőseit is. Az „önértés parabolája”-ként aposztrofált következő fejezet **fenomenológiai távlatot** választ a mű értelmezéséhez. Ez a horizont egy olyan Sánta-szövegre irányítja a kutató figyelmét, amely egyedi jelenségként tűnik föl az életműben. A transzcendens szereplő beiktatása a szüzsébe egy új aspektusú párbeszéd kezdeményezését implikálja a művel, de éppúgy narratopoétikai törést is okozhat az olvasatban. (Csak a közelmúltban napvilágra került legújabb Sánta-novella, a *Mirjám* tűnik ez idáig párjának.)

Kérdésként merül föl, hogy a hatvanas évektől ismert, uralkodó irodalompolitikai viszonyok között hogyan „történhetett meg” az, hogy Sántánál a nem vizualizálható Úr jelenjen meg az elbeszélt világban. További kérdésfeltevésai a fejezetnek: a mű jelentésrétegei mennyiben nyitnak új interpretációs utakat az idegenségtapasztalat, a lévinasi Másik, a népi és biblikus hagyomány újraírásának irányába, valamint a kísérteties és a fantasztikus felé.

6. A disszertáció negyedik fejezetében a filmes adaptációkat vizsgálom. Meggyőződésem, hogy az **intermedialitás szempontrendszerén** keresztül hiteles betekintést nyerhetünk abba a képi világba, amelyet a Sánta-próza ’ab ovo’ magában rejt. A medialitás problémakörét érintve, amelyről élénk irodalomelméleti diskurzus folyik mostanában, az értekezés itt arra a kérdésre keresi a választ, hogy *a filmadaptációk felől hogyan olvashatók újra Sánta Ferenc elbeszélései, azaz a film hogyan olvassa újra a Sánta-szöveget?* Az író harminchét novellája közül tizenkettőből készült filmes feldolgozás (a *Halálnak halála* címűből kettő is). Ez a magas szám már kellő indok arra, hogy a dolgozat úttörő vállalkozásként a Sánta-adaptációkkal is behatóbban foglalkozzon. A feldolgozásokat mindig összefüggéseiben, a művekkel együtt vizsgálom, többek között filológiai szövegvizsgálat alá vetve a filmes alapanyagot.

7. Végezetül: az értekezés ötödik fejezetében kitekintést teszünk a Sánta-próza továbbélési lehetőségeiről, valamint a magyar irodalomtörténetben „egyedi” jelenségként artikulálódó szerzői elhallgatásról: Sánta Ferenc privát és recepciós „csendjéről”.

III. Eredmények

Disszertációmban Sánta Ferenc rövidprójájának korszerű újraolvasására tettem kísérletet. Értekezésem gyakorlati-műelemző fejezeteiben arra vállalkoztam, hogy tudatos korpuszválogatás és az elméleti keretek megalkotása után ablakot nyissak a Sánta-kispróza néhány, többféle elemzési móddal is megszólaltatott szövegére. Ezek a szövegelemzések képezték a disszertáció gerincét.

Az elméleti fejezetben fölvetett műfajrelációk közül elméleti aspektusból leginkább a *rövidtörténet* kifejezés illik a Sánta-szövegekre. A Sánta-recepció beható átvilágítása után viszont megállapítható, hogy a kritikus terminushasználat a *novellát* részesíti előnyben.

A modern irodalomelméleti iskolák módszertani sokszínűsége alkalmat adott arra, hogy bebizonyítsa Sánta szövegeinek adekvát jelenlétét és hagyománytartó jelenségét a magyar irodalomtörténetben. A műelemzések által beigazolódott, hogy ezeknek a szövegeknek társadalmi (szociokulturális) témaválasztása hű lenyomatai a történelmi emlékezetnek.

Az interpretációkban a kutató mindig törekszik a mű többirányú megközelítésére, elemzése azonban óhatatlanul is parciális marad. Hiányérzete főképp az újraolvasó pozíciójának a kételyeiből fakad. Ezt az értelmezés hermeneutikai természetéből eredeztethető hiátust disszertációm záró fejezete a Sánta-rövidpróza teljes korpuszát áttekintő szövegvizsgálatával próbálta kitölteni, amelyben a novellák olvasatai a regények felé vezető utat is megrajzolták.

Továbbá: disszertációm adaptációs fejezete egy unikális adattárat „termelt ki”, mely a dolgozat mellékletében kapott helyet. A Sánta-filmográfia elkészítése az MTVA segítségével, a műsoradatlapok igazolt felhasználásával történt meg. Az értekezés függeléke egy olyan szerzői interjút is tartalmaz, amely először itt jelenik meg, illetve a filmelemzésekhez szükséges képmelléklet és rendezői interjúk is itt szerepelnek.

IV. Az értekezés tárgyában megjelent publikációk:

1. Az „*őszült ráncú fájdalom*” novellája: Sánta Ferenc *Tündérvilágának mélyrétegei*. In.: Irodalomtörténeti Közlemények, 2010/5., 447–459.
2. *Határátlépések Sánta Ferenc Emberavatásában*. In.: Hitel, 2011/9., 106–111.
3. „*A forma artisztikuma*” (Sánta Ferenc rövidpózai munkáiról). In.: *Átmenet és különbözőség: Magyarságtudományok kelet-közép-európai kontextusban*. (Szerk.: Fenyvesi Kristóf), 2012, 225–235.
4. *Morális parabola filmen* (Sánta Ferenc: *Halálnak halála*). In.: Szabolcs-Szatmár Beregi Szemle, 2013/3., 23–34.
5. *Egy ablaktalan négyszög novellája* (Sánta Ferenc: *Kicsik és nagyok*). In.: Gender és trauma; ELTE-konferenciakötet, szerk.: Szabolcsi Gergely (megjelenés alatt)

V. Egyéb tárgyú publikációk

1. „*Poézis ludens*” (Kilián István: *A régi magyar képvetség*, Bp., Felsőmagyarország Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, 1998), Új Holnap, 2000. augusztus, 167–170.

2. *Sajátos sárréti sorsszimfónia* (Rott József: *Csaposok, cselédek, csavargók*, Karcag, Barbaricum Könyvműhely, 2004), Hítel, 2005/3., 119–122.

3. *Milyen magasra jut el egy gyaluforgács? (Kényszerleszállás: Szilágyi Domokos emlékezete.* Válogatta, szerkesztette: Pécsi Györgyi, Bp., Nap Kiadó, 2005), Hítel, 2006/1., 124–128.

4. *A „sárga szíromsapka” szomorúsága Szilágyi Domokos privát magányának és egy nemzet magányának összefonódása Napraforgók című versében,* Forrás, 2006/12., 107–115.

5. *A művész stílusa: „József Attila, a stílus művésze”* (Tanulmányok József Attila stílusművészetéről. Szerk.: Szikszainé Nagy Irma, Debrecen, 2005), Pedagógiai Műhely, XXX. évfolyam, 4. szám, 82–88.

6. „*Amikor a hang csengeni, a szó mondani kezd...*” (Művészettörténeti fejtegetések), Pedagógiai Műhely, XXXI. évfolyam, 4. szám, 7–16.

7. *Három impromptu: múzeumi séták* (Kosztolányi–Dsida–Babits), Debreceni Disputa, 2007/11–12., 65–66.

8. *Erdélyi szász tükör* (Cziráki Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története, Erdélyi szász irodalomtörténet*, Imedias Kiadó, 2006), Debreceni Disputa, 2008/1., 38–41.

9. *A „sárga szíromsapka” szomorúsága*, Társasági tükör III., Móricz Zsigmond évkönyv, Nyíregyháza, 2008, 59–74.

10. *A tiszta beszéd varázsa* (Görömbei András: *Azonosságtudat, nemzet, irodalom*, Bp., Nap Kiadó, 2008), Pedagógiai Műhely, 2009/1., 26–31.

11. *Erdélyi szász tükör* (Cziráki Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története, Erdélyi szász irodalomtörténet*, Imedias Kiadó, 2006), Hítel, 2008/8., 117–121. (másodközlés)

12. *A népi mozgalom kiskátéja* (Petrik Béla: *A teljes kép felé*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2008), Hitel, 2010/5., 116–122.
13. *Tehetségpont.hu* = Pedagógiai Műhely, 2010/3., 8–12.
14. *Nem csak Both és vászon* (Both Balázs: *Látogatód jön*, Bp., Magyar Napló, 2010), Hitel, 2010/10., 113–119.
15. *A nyugati igény szolgálatában* (Olasz Sándor: *A nyugati igény – Németh Lászlóról*, Bp., Nap Kiadó, 2011), Szépirodalmi Figyelő, 2011/4., 66–75.
16. *Négy száz oldal a zsarnokságról* (Oláh János: *Száműzött történetek*, Bp., Magyar Napló Kiadó, 2011), Hitel, 2012/8., 108–113.
17. *Cantata sacra avagy egy versfüga margójára* (Farkas Gábor: *Törzsét tartó ág*, Bp., Hungarovox Kiadó, 2011), Magyar Napló, 2013/2., 16–19.